การวิจัย ทฤษฎี และการปฏิบัติ

กระบวนทัศน์ทฤษฎีในมุมมองพฤติกรรมสุขภาพ

สุขภาพ คือ ความมั่งคั่ง

การวิจัย ทฤษฎี และการปฏิบัติ

กระบวนทัศน์ทฤษฎีในมุมมองพฤติกรรมสุขภาพ

เศรษฐศาสตร์สุขภาพ

คัชนีสุขภาพ

ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร. กมลมาลย์ วิรัตน์เศรษฐสิน

การวิจัย ทฤษฎี และการปฏิบัติ

กระบวนทัศน์ทฤษฎีในมุมมองพฤติกรรมสุขภาพ

สุขภาพ คือ ความมั่งคั่ง

การวิจัย ทฤษฎี และการปฏิบัติ

กระบวนทัศน์ทฤษฎีในมุมมองพฤติกรรมสุขภาพ

เศรษฐศาสตร์สุขภาพ

ดัชนีสุขภาพ

ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร. กมลมาลย์ วิรัตน์เศรษฐสิน

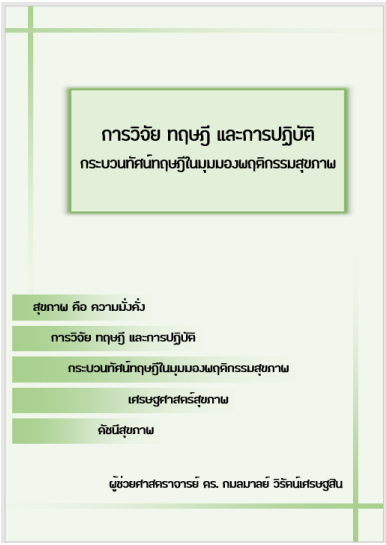

ข้อมูลทางบรรณานุกรมของหอสมุดแห่งชาติ

National Library of Thailand Cataloging in Publication Data

กมลมาลย์ วิรัตน์เศรษฐสิน.

การวิจัย ทฤษฎี และการปฏิบัติ: กระบวนทัศน์ทฤษฎีในมุมมองพฤติกรรมสุขภาพ.-- กรุงเทพฯ : ม.ป.พ., 2564.

200 หน้า.

1. พฤติกรรมสุขภาพ. 2. พฤติกรรมสุขภาพ--วิจัย. I. ชื่อเรื่อง

613.072

ISBN 978-616-586-714-6(e-book)

บทคัดย่อ

สุขภาพคือความมั่งคั่ง จากเวอร์จิล กวีชาวโรม เป็นพื้นฐานแนวคิดสุขภาพองค์รวม ทั้งแบบแผนชีวจิตสังคม หลักวิทยาการระบาด ปัจจัยการเกิดโรคและการกระจายของโรค รวมถึง 3 กลยุทธ 5 กิจกรรมตามกฎบัตรออตตาวา อันนำไปสู่การกำหนดขอบเขตการวิจัยสุขภาพที่มีพื้นฐานเชิงทฤษฎีในมุมมองพฤติกรรมสุขภาพ นวัตกรรม และแนวคิดเศรษฐศาสตร์สุขภาพ ประมวลความสัมพันธ์ของทฤษฎีกับกระบวนการวิจัย ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา การทบทวนวรรณกรรม กรอบแนวคิด เครื่องมือวิจัย และการอภิปราย แนวทางการจัดระเบียบปรากฏการณ์ที่สนใจอย่างเป็นระบบ

คำสำคัญ : การวิจัย ทฤษฎี พฤติกรรมสุขภาพ

Abstract

Health is Wealth, from a great classical Rome poet, Virgil's (Publius Vergilius Maro), is a basic concept of holistic health which involved the biopsychosocial model, the principle of epidemiology; concerned with the determinants and the distribution of disease, including 3 strategies and 5 activities under the Ottawa Charter. The concept above leads to the scope of theory-based research in the view of health behavior, innovation and health economics, compiling the relationship between theory and research process; background and rationale, literature review, conceptual framework, research instrument and discussion, systematic approach to organizing interesting phenomena.

Key Word : research, theory, health behavior

กิตติกรรมประกาศ

การเรียบเรียงหนังสือเล่มนี้ ผู้เขียนได้ศึกษาเรียนรู้จากอาจารย์ที่ได้ประสิทธิประสาทความรู้ให้แก่ผู้เขียน จากประสบการณ์การวิจัย การสอนวิชาวิจัยทางสุขภาพ และการควบคุมปริญญานิพนธ์ ตลอดจนการศึกษาเอกสารและตำราของผู้ทรงคุณวุฒิจากวารสารทั้งในและต่างประเทศ ผู้เขียนขอขอบพระคุณทุกท่านซึ่งช่วยให้บทความนี้มีความสมบูรณ์

กมลมาลย์ วิรัตน์เศรษฐสิน

คำนำ

การจัดทำทฤษฎี/ แนวคิด การวิจัยสู่การปฏิบัติครั้งนี้ มีวัตถุประสงค์เพื่อเป็นแนวทางการวิจัยที่มีพื้นฐานเชิงทฤษฎี นำเสนอองค์ประกอบความสัมพันธ์ของกลุ่มตัวแปร ประมวลเป็นกรอบการวิจัยที่เกี่ยวข้องกับปัญหา ซึ่งมีความสำคัญต่อการจัดระเบียบปรากฏการณ์ที่สนใจอย่างเป็นระบบ

หนังสืออิเล็กทรอนิกส์(e-Book) เล่มนี้ได้ลำดับสาระ เป็น 4 ส่วน ส่วนที่ 1 แนวคิดสุขภาพ คือความมั่งคั่งเป็นพื้นฐาน ส่วน ที่ 2 การวิจัย ทฤษฎี และการปฏิบัติ แสดงให้เห็นเส้นทางความ สัมพันธ์ระหว่างตัวแปรในประเด็นที่ศึกษา ส่วนที่ 3 กระบวนทัศน์ทฤษฎีในมุมมองพฤติกรรมสุขภาพ ครอบคลุมมิติสำคัญระดับบุคคล ระดับระหว่างบุคคล ระดับกลุ่ม/ชุมชน แนวคิดการพัฒนานวัตกรรม และขยายมุมมองแนวคิดเศรษฐศาสตร์สุขภาพ ส่วนที่ 4 บทส่งท้าย ดัชนีสุขภาพ เครื่องชี้วัดสะท้อนการดำเนินงาน

หวังเป็นอย่างยิ่งว่า การทำความเข้าใจแนวคิดที่สำคัญของทฤษฎีจะเป็นกุญแจสำคัญในการกำหนดกรอบแนวคิดการวิจัยเพื่อนำไปสู่งานวิจัยที่สมบูรณ์ต่อไป

กมลมาลย์ วิรัตน์เศรษฐสิน

กันยายน 2564

สารบัญ

	หน้า
บทคัดย่อ	ก
กิตติกรรมประกาศ	ค
คำนำ	ง
สารบัญ	จ
บทนำ	1
สุขภาพ คือ ความมั่งคั่ง	1
กฎบัตรออตตาวา	10
การวิจัยและทฤษฎีปฏิบัติ	13
กระบวนทัศน์ทฤษฎีในมุมมองพฤติกรรมสุขภาพ	20
ความเชื่อด้านสุขภาพ	21
ความเชื่ออำนาจแห่งตนด้านสุขภาพ	31
รูปแบบ PRECEDE – PROCEED	39
ทฤษฎีการเรียนรู้เชิงปัญญาสังคม	50
ทฤษฎีแรงจูงใจเพื่อป้องกันโรค	60
รูปแบบการส่งเสริมสุขภาพของเพนเดอร์	66
ทฤษฎีการกระทำด้วยเหตุผล และพฤติกรรมตามแผน	73
ทฤษฎีขั้นตอนการเปลี่ยนแปลงพฤติกรรม	83
ความรอบรู้ด้านสุขภาพ	95
การตลาดเชิงสังคม	103

สารบัญ

	หน้า
การเสริมพลังสร้างสุขภาพ	113
การระดมพลังทางสังคม	121
การพัฒนานวัตกรรม	129
เศรษฐศาสตร์สุขภาพ	135
บทส่งท้าย : ดัชนีสุขภาพ	
แบบประเมินคุณภาพชีวิต	156
ดัชนีวัดความสุข	162
การประเมินภาวะเสี่ยงต่อสุขภาพ	168
แบบประเมินพฤติกรรม	174
สรุป	184
บรรณานุกรม	185

บทนำ

สุขภาพ คือ ความมั่งคั่ง(Your health is your wealth)

สุขภาพ(Health) คือ ภาวะ แห่งความสมบูรณ์อันเป็นพลวัต (complete dynamic state) ของความสมบูรณ์ทั้งร่างกาย จิตใจ สังคม และจิตวิญญาณ(WHO, 1998)

สุขภาพ คือความมั่งคั่ง สุขภาพดี คือต้นทุนชีวิตที่ล้ำค่าที่สุด ดังนั้นจึงไม่มีการลงทุนใดที่จะคุ้มค่าและสำคัญไปมากกว่าการลงทุนเพื่อสุขภาพ ดังพุทธพจน์ที่ว่า ***อโรคยา ปรมาลาภา*** ความไม่มีโรคเป็นลาภอันประเสริฐ

ปรากฏการณ์ที่ซับซ้อนทางสุขภาพมีการปรับเปลี่ยนตามสภาพแวดล้อมและเวลาทั้งทางด้านร่างกาย จิตใจ อารมณ์อย่างต่อเนื่องโดยตลอดนับตั้งแต่เกิด(Health Continuum) สุขภาพจึงเป็นภาวะที่เลื่อนไหลไม่อยู่นิ่ง(dynamic) สุขภาพปกติที่เป็นอยู่จริง(real/ actual health) อยู่ระหว่างสุขภาพที่สมบูรณ์และสุขภาพที่แย่/ ตาย(optimal& minimal health) มีการเปลี่ยนแปลงจากภาวะสุขภาพปกติ ณ เวลาใดเวลาหนึ่งไปสู่ภาวะเจ็บป่วยเล็กๆน้อยๆ จนกระทั่งป่วยหนัก หากได้รับการดูแลรักษาอาจกลับคืนสู่ภาวะปกติ และอาจพัฒนาสุขภาพให้ดีขึ้น

กว่าที่เคยเป็นอยู่ หรืออาจไม่สามารถกลับคืนสู่ภาวะปกติไม่ว่าโดยวิธีใดๆ และถึงแก่ความตายในที่สุด(Downie, et al, 1990)

การใช้ชีวิตปัจจุบันอยู่บนพื้นฐานความไม่เข้าใจภาวะสุขภาพที่แท้จริง พอใจกับสุขภาพที่เป็นอยู่(apparently healthy) ประกอบด้วยความรีบเร่งและภาวะเครียดที่ก่อตัวสะสม เป็นปัจจัยทำลายสุขภาพช้าๆ ไม่ได้ก่ออาการเจ็บป่วยฉับพลัน ร่างกายสามารถปรับตัวให้คุ้นเคยและยอมรับสภาพร่างกายที่เสื่อมด้วยภาวะจำยอม คือ ไม่เจ็บป่วยสามารถประกอบภารกิจในงานและกิจวัตรประจำวันตามปกติ ถ้าเจ็บป่วยก็ไปรับการรักษา มีเพียงส่วนน้อยที่เห็นว่าบุคคลควรมีพฤติกรรมสุขภาพที่ถูกต้อง หลีกเลี่ยงพฤติกรรม เสี่ยงต่างๆในการดำเนินชีวิต ดูแลสุขภาพให้ดีขึ้นเพื่อให้มีสุขภาพที่สมบูรณ์ที่สุดที่พึงมี

สุขภาพองค์รวม(Holistic health) เป็นเรื่องการดำเนินชีวิตที่ผสม ผสาน(Comprehensive) ระหว่าง ร่างกาย จิตใจ สังคม จิตวิญญาณ และความต่อเนื่อง (Continuity) ของบุคคล ครอบ-

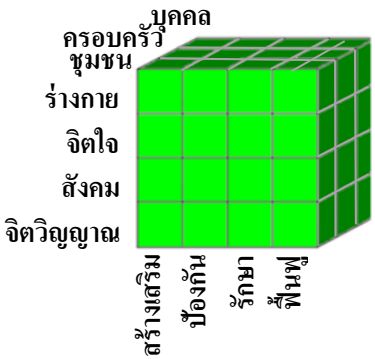

ครัว ชุมชนซึ่งมีความสำคัญยิ่งต่อการบูรณาการ(Integration) แต่ละส่วนของการส่งเสริมสุขภาพ การป้องกันและควบคุมโรค การรักษาและการฟื้นฟู สมรรถภาพ

กระบวนการร่างกาย และปฏิกิริยาออกซิเดชัน

กระบวนการร่างกาย(Body mechanism) ร่างกายสร้างสารต้านอนุมูลอิสระ(Antioxidant) ให้อิเล็คตรอนแก่อนุมูลอิสระ(Free radical) ส่งผลให้เกิดภาวะเสถียร ชะลอการเกิดปฏิกิริยาออกซิเดชัน

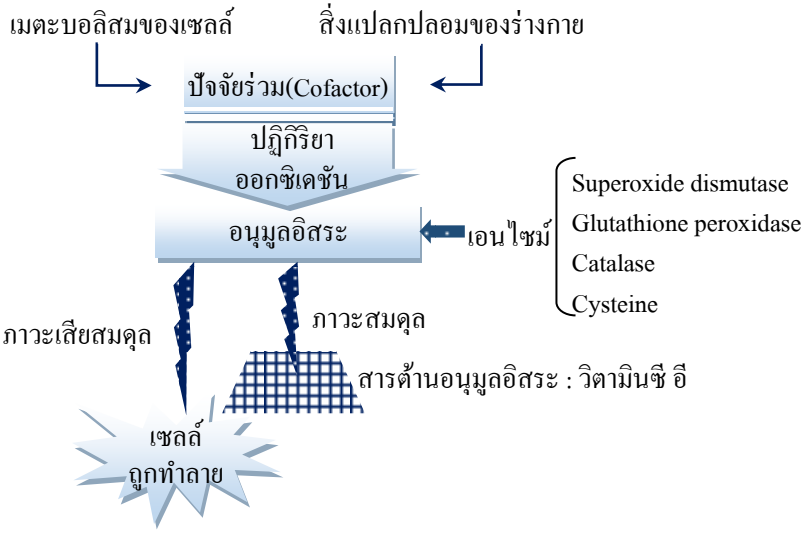

แต่การดำรงชีวิตที่เร่งรีบ อาหารขยะ บุหรี่ สุรา มลภาวะ ความเครียดกระตุ้นการเผาผลาญออกซิเจนในปริมาณสูง(Oxidative stress) เกิดปฏิกิริยาออกซิเดชัน(Oxidative reaction) ระหว่างอนุมูลอิสระและสารชีวโมเลกุล สารอนุมูลอิสระมีคุณสมบัติไม่เสถียร ดึง

อิเล็กตรอนจากโมเลกุลข้างเคียงมาจับคู่เพื่อความเสถียร ทำให้เกิดเป็นปฏิกิริยาลูกโซ่อย่างต่อเนื่อง(chain reaction) ส่งผลต่อการทำลายเซลล์ (cell damage) นำไปสู่กลุ่มอาการต่างๆที่เป็นปัญหาสุขภาพในปัจจุบัน

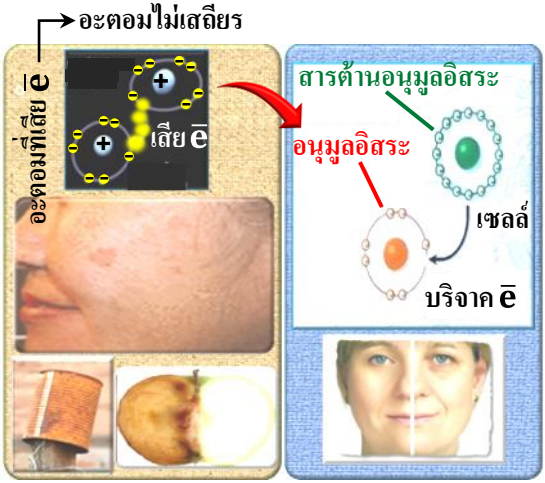

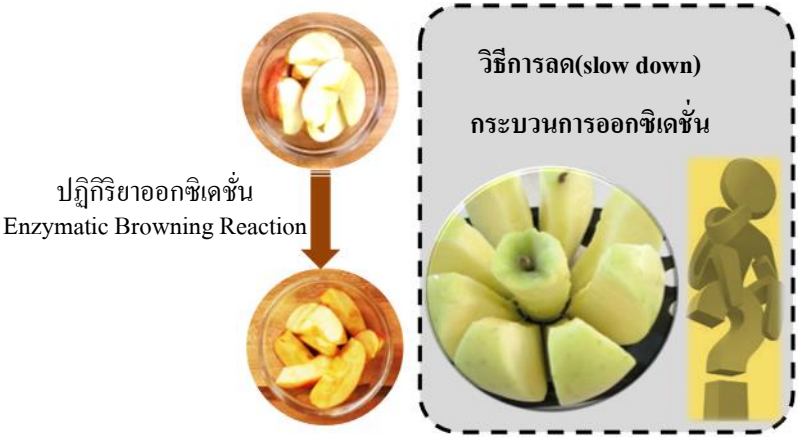

ปัจจัยที่มีอิทธิพลต่อภาวะสุขภาพ(Health determinant)

ภาวะสุขภาพประกอบด้วยพฤติกรรมสุขภาพและพฤติกรรมเสี่ยง(Health status is a combination of healthful& risk behaviors) การเบี่ยงเบนจากภาวะปกติส่งผลกระทบต่อความสมดุลของปัจจัยอื่น จากรายงานของศูนย์ควบคุมและป้องกันโรค(CDC) ปัจจัยที่มีอิทธิพลมากที่สุดต่อภาวะสุขภาพ(Key factors influencing state of health) คือ ปัจจัยบุคคล ได้แก่ พันธุกรรมและพฤติกรรมร้อยละ 18, 53 รองลงมาคือสภาพแวดล้อมและบริการสาธารณสุขร้อยละ 19, 10 ตามลำดับ (Nancy, 1999: 8)

แบบแผนชีวจิตสังคม(Biopsycho-social model)(Salovey, Rothman& Rodin, 1998) และปัจจัยที่มีอิทธิพลต่อภาวะสุขภาพ (Health determinant) ผู้เขียนได้ผนวกแนวคิดทั้งสอง และพัฒนารูปแบบความ สัมพันธ์ระหว่างพฤติกรรมสุขภาพและภาวะสุขภาพเพื่อเป็นกรอบแนวคิดในการศึกษาองค์ประกอบของพฤติกรรมสุขภาพและปัจจัยที่มีอิทธิพลต่อภาวะสุขภาพได้อย่างครบถ้วนสมบูรณ์

ปัจจัยทางวิทยาระบาด (Double Epidemiological Triad)

ธรรมชาติการเกิดโรค(Nature of Disease) ตามหลักวิทยาการระบาด ประกอบด้วย ปัจจัยการเกิดโรค(Determinant) ได้แก่ บุคคล สิ่งที่ทำให้เกิดโรค สิ่งแวดล้อม(Host, Agent, Environment) และการกระจายของโรค(Distribution) ได้แก่ บุคคล สถานที่ เวลา(Person, Place, Time) นำมาวิเคราะห์ ปัจจัยของปัญหา และแสดงความสัมพันธ์ในรูปของแผนผังโยงใยสาเหตุตามทฤษฎี(Theoretical web of causation) ครอบคลุมทุกปัจจัย

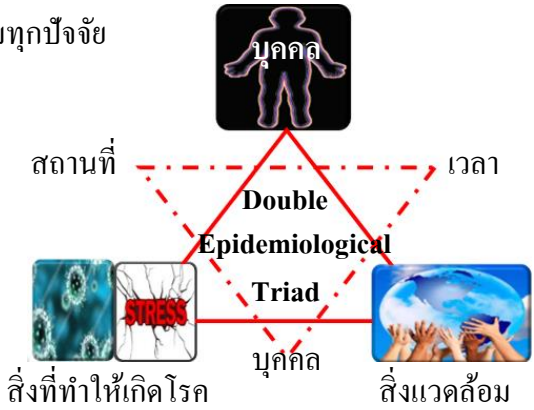

พันธุกรรม

พฤติกรรม สภาพแวดล้อม

พฤติกรรม สภาพแวดล้อม รวมทั้งแรงขับพื้นฐาน(Underlying Drivers) และกิเลสนิยม(Defilement) เป็นปัจจัยเสี่ยงสำคัญต่อสุขภาพ (อรรถเกียรติ กาญจนพิบูลวงศ์ และคณะ, 2563)

ปัจจัยเสี่ยงเชิงพฤติกรรม

- ยาสูบ ปี 2560: 19.10%
- กิจกรรมทางกายไม่เพียงพอ ปี 2560: 42.8%
- ดื่มแอลกอฮอล์ในปริมาณอันตราย 6.9% สูงสุดในเอเชียอาคเนย์
- การบริโภคเกลือ ปี 2552 : 4.4 กรัม/คน/วัน(WHO< 2.4 กรัม/วัน)
- น้ำตาล ปี 2557: 28 ชช/คน/วัน(WHO <6 ชช/วัน, <10% ของพลังงานทั้งหมด

ความเสี่ยงต่อกลุ่มอาการเมตาบอลิก

- ความดันโลหิตสูง ปี 2557: 24.7%
- ภาวะอ้วน ปี 2557: 37.5%
- เบาหวาน ปี 2557: 8.9%

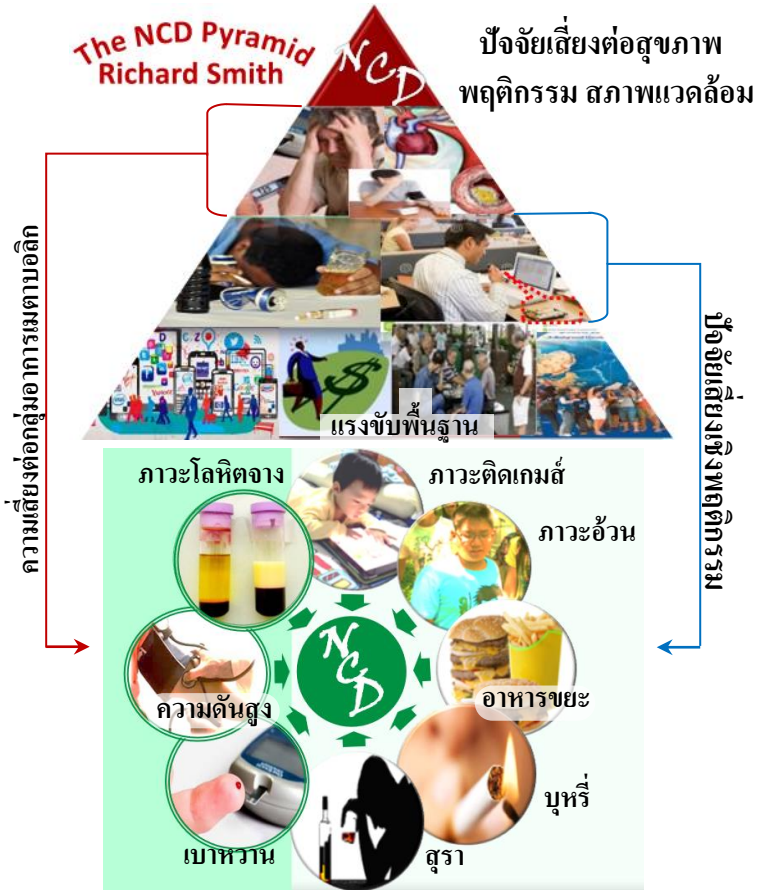

พฤติกรรมมีผลต่อภาวะสุขภาพทั้งพฤติกรรมสุขภาพที่นำไปสู่ภาวะสุขภาพดี(Wellness behavior) และพฤติกรรมเสี่ยงที่นำไปสู่ภาวะสุขภาพเบี่ยงเบน(Risk behavior)(Linda& Phillips, 1991) ดังนั้น การปรับวิถีการดำเนินชีวิตบนเส้นทางสุขภาพนอกจากการสร้างเสริมพฤติกรรมและการปกป้องสุขภาพ ต้องลดความเสี่ยงจากพฤติกรรมต่างๆให้มีความสมดุลอันเป็นพื้นฐานการดำรงไว้ซึ่งสุขภาพ

แหล่งพลังงานอาหาร/กรัม (Nutritional energy) คือ คาร์โบไฮเดรต โปรตีนให้พลังงาน 4 Kcal ไขมัน 9 Kcal(Thai Recommended Daily Intakes)(Wilbur Olin Atwater, 1844-1907) บิดาผู้ให้กำเนิดวิชาโภชนาการ)

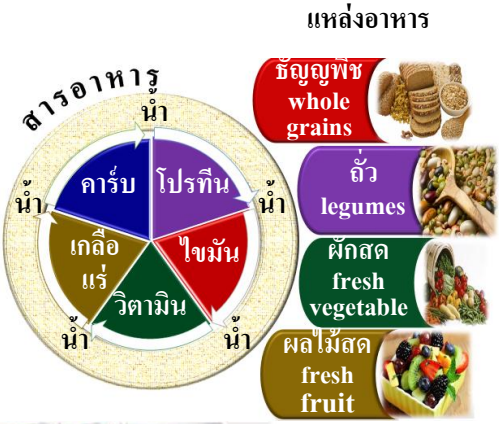

อาหารสุขภาพ
Healthy Mind

กิจกรรมทางกาย
Adequate exercise

อารมณ์เบิกบาน
Higher Mood State

งดบุหรี่
No Smoking

กฎบัตรออตตาวา(Ottawa Charter for Health Promotion)

ตามกฎบตรออตตาวา การสร้างเสริมสุขภาพ คือ กระบวนการในการเพิ่มความสามารถของบุคคลในการควบคุม พัฒนาสุขภาพและปัจจัยกำหนดสุขภาพ ประกอบด้วย 3 กลยุทธหลักของการสร้างเสริมสุขภาพ และบูรณาการไปกับทั้ง 5 กิจกรรม (3 Strategy& 5 Action) (WHO, 1986) นำไปสู่แนวคิดการสร้างเสริมสุขภาพ

ตามกฎบัตรออตตาวา การสร้างเสริมสุขภาพ คือ กระบวนการในการเพิ่มความสามารถของบุคคลในการควบคุม/ พัฒนาสุขภาพและปัจจัยกำหนดสุขภาพ ประกอบ ด้วย 3 กลยุทธหลักของการสร้างเสริมสุขภาพ บูรณาการไปกับทั้ง 5 กิจกรรม (3 Strategy& 5 Action)(WHO, 1986)

การสร้างเสริมสุขภาพเป็นกระบวน การเสริมพลังให้กับคน/ ชุมชนเพื่อพัฒนาสุขภาพและปัจจัยกำหนดสุขภาพของตน/ ชุมชน ประกอบด้วย 3 กิจกรรม (Health promotion Action) คือ สุขศึกษา การระดมพลังสังคม และการชี้นำสุขภาพ

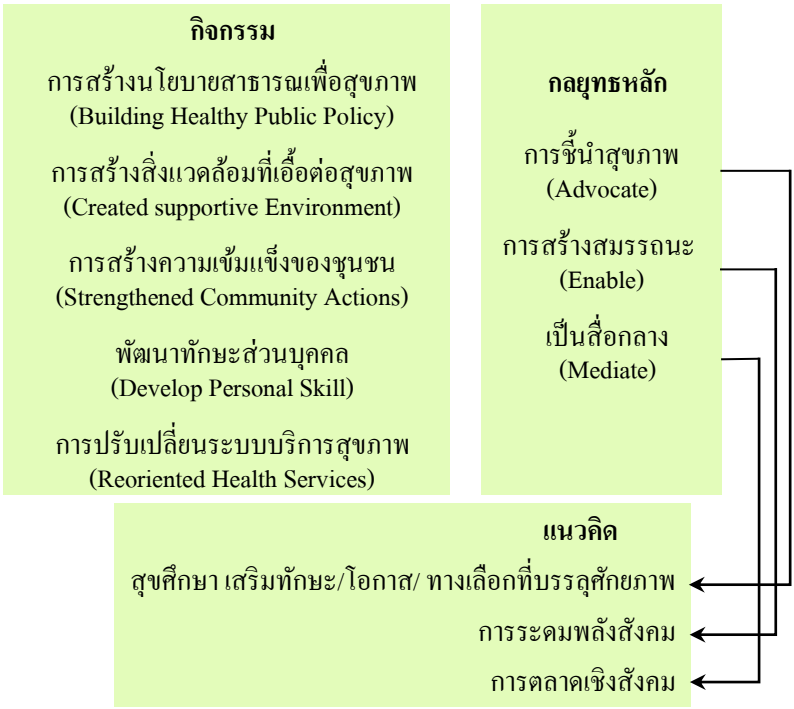

กิจกรรมสร้างเสริมสุขภาพ	ผลลัพธ์(Outcome)
1. สุขศึกษาร่วมสมัย(Contemporary Health Education) กระบวนการเพิ่มทักษะ/ ความสามารถในการควบคุมสุขภาพ และการควบคุมปัจจัยกำหนดสุขภาพ - เพิ่มความรู้(Knowledge) - เพิ่มทักษะการจัดการสุขภาพ(Skill) - เสริมพลังการจัดการตนเองและชุมชน(Empower)	ความรอบรู้ด้านสุขภาพ(Health Literacy)ทักษะด้านปัญญา/ สังคมที่กำหนดแรงจูงใจ/ความสามารถในการเข้าถึง เข้าใจข้อมูลที่ได้รับ และสามารถใช้ข้อมูลข่าวสารที่ได้รับในการส่งเสริม/ธำรงรักษาซึ่งสุขภาพที่ - ระดับใช้งาน(Functional HL) - ระดับปฏิสัมพันธ์(Interactive HL) - ระดับวิจารณญาณ(Critical HL)